

Тоні Джадт

НЕДОВЕРШЕНЕ МИНУЛЕ

Французькі інтелектуали, 1944–1956

з англійської переклала Галина Герасим

Львів 2024

УДК 94(44)"1944/1956"

Д41

Тоні Джадт. Недовершене минуле. Французькі інтелектуали, 1944–1956 / перекл. з англ. Галина Герасим. – Львів : Човен, 2024. – 512 с.

ISBN 978-617-95336-6-2

У центрі уваги «Недовершеного минулого» – винятково помітна роль французьких інтелектуалів у європейському культурному та політичному житті після Другої світової війни. Тоні Джадт аналізує найгостріші розколи цієї спільноти: як французькі інтелектуали реагували на обіцянки і зради комунізму, як зберігали відданість радикальним ідеям, зіткнувшись з лицемірством сталінського Радянського Союзу, нових східноєвропейських комуністичних держав і самої Франції.

Джадт трактує інтелектуальні дилеми післявоєнних років як історію, яка ще не сягнула свого завершення. Французькі інтелектуали так до кінця і не змирилися з поширеним у ті роки гнітючим відчуттям, яке історик називає «моральною безвідповідальністю». Він наполягає, що її наслідком є недобросовісність і спантеличення, які зашкодили культурному становищу Франції, особливо у новозвільненій Східній Європі, і які досі заважають самим французам стати лицем до лиця з власним неоднозначним минулим.

Перекладено за виданням: Tony Judt. Past imperfect : French intellectuals, 1944–1956. New York University Press. New York and London. 2011.

ISBN 978-0-8147-4356-0

Висловлюємо подяку пану Антанасу Суткусу за дозвіл на використання фото Жана-Поля Сартра та Сімони де Бовуар, яке він зробив під час візиту французьких філософів до Литви у 1965 році.

© By the Estate of Tony Judt, 2011

© Іван Гомза, передмова, 2024

© Галина Герасим, переклад, 2024

© Antanas Sutkus, фото, 1965

© Оксана Васьків, дизайн обкладинки, 2024

© Видавництво «Човен», 2024

Зміст

Іван Гомза. Згубна самовпевненість: помилки інтелектуалізму	6
Подяки	18
Вступ	20
Частина I. Влада обставин	37
Розділ 1. Занепад і руїна Французька інтелектуальна спільнота й кінець Третьої республіки.....	39
Розділ 2. У світлі досвіду: «уроки» поразки й окупації.....	55
Розділ 3. Спротив і помста Семантика відданості після звільнення	83
Розділ 4. Що таке політична справедливість? Філософські передчуття Холодної війни.....	125
Частина II. Чужа кров	159
Розділ 5. Показові процеси Політичний терор у східноєвропейському дзеркалі у 1947–1953 роках	161
Розділ 6. Слепа сила історії: філософування на захист терору.....	185
Розділ 7. Тепер усе ясно Сумніви, незгода і пробудження.....	217

Частина III. Віроломство інтелектуалів.....	235
Розділ 8. Самопожертва російського люду: феноменологія інтелектуальної русофільії.....	237
Розділ 9. Щодо Сходу ми нічого не вдіємо: про подвійні стандарти й лицемірство.....	259
Розділ 10. Америка збожеволіла Антиамериканізм в історичній перспективі.....	287
Розділ 11. Ми не можемо розчарувати робітників Самозречення і вибіркові симпатії інтелектуалів	313
Частина IV. Серединне королівство.....	345
Розділ 12. Лібералізм, ось і ворог Про певну специфіку французької політичної думки.....	347
Розділ 13. Gesta Dei Francos Французькість французьких інтелектуалів.....	373
Розділ 14. Європа та французькі інтелектуали Відповідальність при владі	415
Висновок. Прощання з усім?	439
Подальша читанка	476
Покажчик.....	492
Примітки перекладачки.....	506

Згубна самовпевненість: помилки інтелектуалізму

Він торочить про те, на чому зовсім не знається чи знається погано, його спроби і прагнення перевершують його спроможності... а головною рисою його характеру є неспроможність обмежитися тим, що йому до снаги.

Жан де Лабрюєр,
«Характери, або Звичаї нинішнього віку»

Українському читачеві вже знайомий Тоні Джадт — автор монументального, гідного Пруста «Повоєннє»; творець елегійного, настроєм схожого на Ішігуро «Шале пам'яті»; або стурбований, неначе пророк Єремїя, хронікер «Нещасної землі». Кожне з вражень, утім, є неповним, адже Джадт збудував академічну кар'єру в набагато вужчому полі історії Франції. Власне він був представником поважної в англосовітській науці дисципліни French Studies, що відзначилася провідними спеціалістами, як-то Ойген Вебер, Алістер Горн, Стенлі Гофман, Роберт Пекстон, Річард Кобб, Роберт Дарнтон, Моріс Ларкін, Роберт Гілдеа, Ендрю Шеннан і Джеремі Дженнінгс. У цьому сузір'ї виблискував і Тоні Джадт, фахівець із французької лівиці. Власне «Повоєннє» було першим — якщо не враховувати редакторських передмов до колективних монографій на кшталт «Спротив і революція у середземноморській Європі, 1939–1948» (1989) і полемічну збірку «Велика ілюзія? Есей про Європу» (1996) — кроком Джадта від вивчення соціалізму у Провансі й еволюції Соціалістичної партії у 1920-х до

загальнішої проблематики. Отож перше українське видання «Недовершеного минулого» (1992) — це чудова можливість познайомитися з Джадтом у його рідній стихії, принагідно переконавшись, що гуманізм, уважність до несправедливості та гострий полемічний стиль він опанував ще до того, як узявся писати для ширшої публіки.

Непідготованого українського читача, втім, може здивувати тема книжки: колективна короткозорість французьких повоєнних інтелектуалів щодо сталінізму. Безперечно, Сартр, Муньє чи Мерло-Понті є знайомими іменами, присутності яких достатньо, аби зацікавити. Однак, заглядаючи у зміст або гортаючи книжку в книгарні, українці середини 2020-х мають підстави спитати: чому нам варто про це говорити сьогодні, за тридцять років після того, як Джадт видав англomовний текст, і за вісімдесят років після того, як закінчилася драма, яку він вивчав? Можлива відповідь полягає у тому, що, попри самовпевнене облаштування Жаном-Франсуа Ліотаром «Гробниці для інтелектуалів» (1984), патетичне «Прощання з інтелектуалами» (2000) П'єра Нора, епатажну заяву Жана-Клода Мільнера, начебто «у Франції більше немає інтелектуального життя» (2002), у Франції до сьогодні продовжують виходити багатотомові видання, присвячені інтелектуалам, наприклад «Інтелектуальне життя у Франції» Кристофа Шарля і Лорана Жанп'єра (2016) чи «Сага французьких інтелектуалів» Франсуа Досса (2018). І, що головніше, французькі інтелектуали як соціальна група залишаються вагомим чинником формування публічної думки. Це важливо для України, адже коли Ніколя Тензер видає книжку «Наша війна» (2024), її читають, як свідчить обговорення на сайті Amazon, не лише фахівці міжнародних відносин, а й пересічні громадяни, а фільм Бернара-Анрі Леві «З Україною в серці»

(2023) рецензують популярні видання на кшталт Paris Match чи Elle.

Але що трапиться, якщо інтелектуали оберуть іншу сторону? «Недовершене минуле» здійснює біопсію обставин, за яких хибне розуміння історії дало французьким інтелектуалам змогу прийняти й виправдати репресивний режим та принесення йому в жертву народів Центральної Європи. У сучасному контексті, коли схожа загроза може знову постати на континенті, книжка є навіть актуальнішою, ніж у 1992 році. До того ж окремі засадничі аспекти вибору інтелектуалів, про які йти-меться нижче, виявилися надзвичайно тривкими — і це створює сповнені бентеги паралелі між ілюзією 1945–1956 років і сьогодні.

Щоб описати ці паралелі, потрібно насамперед зрозуміти позиціональність французьких інтелектуалів. У французькій соціальній історії інтелектуал відігравав дуже специфічну роль. Вольтер у XVIII столітті, Ернест Ренан у XIX столітті й група персонажів «Недовершеного минулого» у XX столітті присвоїли повноваження критичного політичного оглядача, покликаного розкривати недоліки наявного політичного ладу. При цьому інтелектуали зазвичай були аматорами, які не спеціалізувалися ані на економіці, ані на політичній науці, ані на історії, але бралися за роботу з універсальними й абстрактними категоріями. І хоча вони вважали це чесною, ще Гегель попереджав, що абстрактно мислить той, хто насправді не спроможний зрозуміти явища, про яке йдеться, а у випадку соціальних ситуацій — той, хто зводить їх до порожніх узагальнених суджень.

Внаслідок цього типовим модусом роздумування французьких інтелектуалів стало відкидання наявного стану речей. На перший погляд, формування альтернатив може слугувати дієвим способом помислити, а завдяки цьому і змінити умови людського існування.

Проте у Франції доби Третьої та Четвертої республік, перша з яких була, як зазначив Джадт, «недолюбленою», а друга, за визначенням Жозефа Барсалю, відверто «нелюбою», інтелектуали, на протигагу ситуації XVIII століття, критикували не абсолютизм, а той соціальний лад, який республіка уособлювала — ліберальну демократію. Отрути й жовчі їхнім чорнилам додавав той факт, що «народжені між 1900-м і 1913 роком, вони не мали ніякого колективного досвіду успішної демократичної політики», а тому радо наворачталися на будь-які альтернативи — чи то інтегральний націоналізм у 1930-х, чи то сталінізм у 1950-х. Показово, що сам шаблон прославляти будь-яку альтернативу лібералізму не зник з меню інтелектуалів і пізніше: наприкінці 1970-х Мішель Фуко, написавши про «Зелену революцію» в Ірані більше, ніж про будь-яку іншу історичну подію, включно з травнем 1968 року, звеличував її як натхнене Кораном свято свободи й толерантності (див., наприклад, його «Про що мріють іранці» у *Le Nouvel Observateur*, № 726 від 9–16 жовтня 1978). Зайве нагадувати, яким соціально задушливим і політично репресивним виявився режим аятол. Фуко фатально не зрозумів витоків і сенсу Ісламської революції, адже його засліпила можливість альтернативи лібералізму, який Фуко вважав найповнішим утіленням влади-знання та її технік управління. У 1930-х схоже бажання відшукати альтернативу політичній реальності наснажило Дені де Ружмона заявити, начебто «найважливіше завдання інтелектуала... — це боротися з типом мислення, із якого неодмінно проростають і фашизм, і сталінізм, а це — ліберальна думка», а між 1945-м і 1956 роком те саме прагнення політичної альтернативи підштовхнуло Симону де Бовуар і П'єра Декса до апології сталінізму.

Прийняттю сталінізму також сприяли деякі специфічні риси французької інтелектуальної традиції.